

נורמליזציה של הפשיעה בקרב יוצאי חבר המדינות

סגן-ניצב אבי דוידוביץ, היחידה הארצית לחקירות פשעים

פורסם במראות המשטרה מס' 154, מרץ 1996

בשנים האחרונות, מאז החלה העלייה ההמונית מברית-המועצות בשנת 1989, עלתה לזירת סדר היום הציבורי בעיה חברתית חדשה, אשר זכתה לכינוי: "הפשיעה בקרב יוצאי חבר המדינות". דומה כי בעיה זו הוכנסה לסדר היום הציבורי בעיקר באמצעות כלי התקשורת, אשר פרסמו כתבות ומאמרים רבים שיוחדו לבעיה וכללו, בין השאר, שימוש במונחים מאיימים כגון: "המאפיה הרוסית", "העולם התחתון הרוסי" ויוצא באלה. הפרסומים נשאו תיאורים רבים על פגיעתה הרעה של פשיעת יוצאי חבר המדינות (חב"מ) ועל מידת מסוכנותה לחברה הישראלית. לתאור מצב זה חברו גם שותפים מקרב עובדים בכירים בסוכנויות אכיפת החוק בישראל הטוענים, בין היתר, כי בפשיעה זו טמון **איום אסטרטגי** על מדינת ישראל. משלל הפרסומים בנושא יובא כדוגמא לרטוריקה הננקטת בהתייחסות לפשיעה מחב"מ, רישומו של העיתונאי גד בלום בעיתון העיר (12.7.1991) כי: *"במשטרת תל-אביב אומרים שתוך שנה תהיה הפשיעה הרוסית הבעיה הפלילית הראשונה במעלה"*. כחיזוק לדבריו מצוטט ראש מפלג הונאה במחוז תל-אביב, סגן-ניצב שמואל גריבויס שטען כי: *"העבודה במחלקתנו, מאז תחילת העלייה הרוסית החדשה, עלתה בכעשרים אחוז"*. דומה כי על סמך עיון בעיתונות היומית בישראל בחודשים האחרונים, נראה כי כוחן של הטענות שהביא לדפוס גד בלום, יפה גם היום. בחיבור זה יעשה ניסיון להתמודד עם הטענות כי העלייה החדשה תרמה לעלייה משמעותית בנפח הפשיעה בארץ בכלל, ובתחום עבירות המרמה בפרט. יוקדם המאוחר ויצוין כבר כאן כי למרבית הטענות בדבר גידול בתופעת הפשיעה בארץ, ובכלל זה בעבירות מרמה, אין אחיזה בדיווחים הרשמיים אודות מדידת העבריינות במדינה (הסטטיסטיקה הפלילית). ובאשר להערכות על הסכנות הפוטנציאליות הטמונות בפשיעת יוצאי חב"מ, יועלו בהמשך הדברים ספקות אחדות. על-פי תוצאות מדידת העבריינות בישראל בשלוש השנים שלפני תחילת העלייה ההמונית מחב"מ ולאחריה, עולה כי בין השנים 1983 - 1987 נפתחו במוצע כ- 245,000 תיקים פליליים בשנה, ואילו משנת 1989 ואילך נפתחו בשנה במוצע כ- 279,000 תיקים פליליים, דהיינו, חל גידול של כ- 14% במוצע במספר התיקים שנפתחו מדי שנה, בשנים שלאחר שהחלה העלייה, בהשוואה לשנים הקודמות. יחד עם זאת יש לציין כי ככלל, כמות התיקים הנפתחים בישראל הינה במגמת עליה מתמדת, על אף ירידות יחסיות פה ושם שאין בכוחן לשנות את קו המגמה הכללי. פישמן וארגוב (1980) מצאו כי מגמת העלייה בכמות התיקים היתה מתונה למדי עד לאמצע שנות הששים, והיא התגברה בעיקר במחצית השנייה של שנות הששים והשבעים. בשנות השבעים השינויים במספרים אף היו חריפים בעבירות מסוימות. **מאז ראשית שנות השמונים, באופן יחסי לשני העשורים הקודמים, התמתנה העלייה בכמויות התיקים.** מספרי התיקים הנפתחים בשנה, כשלעצמם, אינם יכולים לשמש קריטריון בלבדי להערכת נטיות הפשיעה, הואיל ויש להביא בחשבון, בין היתר, את השינויים במספר האוכלוסין. כך פותח המדד המשקף מספר תיקים לכל 100,000 תושבים (או לכל מספר אחר). על-פי הדוחות השנתיים של משטרת-ישראל עולה כי בשנות השבעים חלה עליה תלולה יחסית בשיעור התיקים לכל 100,000 תושבים, כאשר בשנות השמונים והתשעים השתררה יציבות יחסית במספרי התיקים

לכל 100,000 תושבים, עם נטייה ברורה לירידה בכמויות התיקים ביחס למספר האוכלוסין שהלכה וגברה. יתרה מזאת, על אף הגידול היחסי הרב במספר תושבי המדינה מאז 1989, בעקבות העלייה ההמונית מחב"מ, נמצאים השיעורים הממוצעים של מספרי התיקים הפליליים לכל 100,000 תושבים, נמוכים משיעורם בשנות השבעים.

בהשוואה למספרי התיקים הפליליים בכלל, ושיעורם ביחס למספר האוכלוסין במדינה, נמצא כי חלה ירידה ברורה בכמויות תיקי המרמה. הירידה בתיקי המרמה באה לידי ביטוי לא רק במספרים המוחלטים של מניינם, אלא - ובעיקר - במספר תיקי המרמה לכל 100,000 תושבים. המגמה בירידת מספר תיקי המרמה בולטת לעין במיוחד לנוכח העלייה במספרי התיקים הפליליים בכלל. למען הסר ספק יודגש כי תיקי המרמה תופסים כשלושה עד ארבעה אחוזים מכלל התיקים הפליליים הנפתחים מדי שנה על-ידי משטרת-ישראל.

לסיכומו של דבר, הממצאים מצביעים על כך שנפח הפשיעה ביחס למספר התושבים בישראל נשאר יציב במהלך עשר השנים האחרונות, עם נטייה ברורה לירידה בהשוואה לשנות השבעים, ובתיקי המרמה - המספרים מצביעים על ירידה ברורה בכמותם. לפיכך, ניתן להניח כי לטענה המשתמעת מדבריו של ראש המפלג לחקירות עבירות הונאה במחוז תל-אביב, בדבר העלייה בתיקי המרמה, אין אחיזה בסטטיסטיקה הפלילית. ייתכן וכאן המקום לשאול כיצד ייתכן שתאור שאינו מבוסס כהלכה יופיע בעיתון מפיו של בעל תפקיד מרכזי במגזר חקירות המרמה של מחוז תל-אביב. אולם, קודם לנסיון להשיב לשאלה זו, ולאור הידיעה כי לעיתים קיימת נטיה לבטל את חיוניות הסטטיסטיקה הפלילית, ראוי לייחד מספר מילים להגנת השימוש בסטטיסטיקה לצורך הסקת היסקים ממנה. מוסכם וידוע לכל בר-בי-רב בעוסק בעבריינות כי לסטטיסטיקה הפלילית, ככלי למדידת עבריינות, נודעות מגבלות רבות הפוגעות פגיעה של ממש במהימנותה. אולם מאחר ומגבלות אלו הינן קבועות הן לאורך הזמן, והן לרוחב המקום, ובהתחשב בסיבות נוספות שאין כאן המקום לפרטן, נחשבת הסטטיסטיקה הרשמית לכלי העזר הנפוץ ביותר למדידת עבריינות ולתוצאות האכיפה (שהם, רהב ואדד, 1987; Salas & Surette, 1984).

הנטייה ליחס לעלייה מחב"מ תרומה נכבדה לפשיעה בארץ, במידה הרבה לאין שיעור ממה שעולה מתוך הממצאים האמפיריים, מזכריה במידה מסוימת את הטענות שנשמעו בישראל, בעיקר לאורך שנות השמונים, בדבר השפעתה הגוברת של הפשיעה מקרב ערביי השטחים על העבריינות במדינת ישראל. לעומת טענות אלו הצביעו הנתונים על מעורבות שולית יחסית של תושבי הנפות הלא יהודים בפשיעה בישראל, כפי שהדבר בא לידי ביטוי, לדוגמא, במספר העבריינים שנפתח נגדם תיק פלילי בכל שנה. על פי הסטטיסטיקה המשטרית עולה כי שיעור העבריינים הערביים מהשטחים, מתוך כלל העבריינים שפעלו בתוך "הקו הירוק", נע בין כשלושה עד לכחמישה אחוזים, למירב, בשנה. בהתחשב במספר הכולל של ערביי השטחים (יהודה, שומרון ורצועת עזה כולה) בשנות השמונים, בהשוואה למספר תושבי המדינה בתוך "הקו הירוק" ולמספר העבריינים תושבי "הקו הירוק", הרי שניתן לומר כי היתה הפרזה רבי בהערכת מידת מעורבותם של ערביי השטחים בפשיעה בישראל.

ההשוואה בין ההתייחסות לפשיעה מקרב יוצאי חב"מ, ובין ההתייחסות לפשיעה מקרב תושבי השטחים, והמסקנה כי בשני המקרים ננקטה, לא אחת, גישה מעצימה, ללא ביסוס מחקרי נאות, מעוררת רושם כי מדובר בשני מקרים פרטיים מתוך תופעה של תיוג זרים על דרך השלילה תוך התייחסות סטריאוטיפית אליהם. עם זאת דומה כי לא ניתן להסביר את העצמת תאור הפשיעה

מקרב יוצאי חב"מ, עד כדי יצירת "פאניקה מוסרית" של ממש, רק על בסיס ההנחה כי מדובר בתופעה של תיוג הזר. ייתכן והתהליך של יצירת הפאניקה הנדונה מונע גם על-ידי כוחות הנמצאים בידי בעלי עניין ואינטרסים מסוימים, וראוי להרחיב בעניין.

Ben-Yehuda (1986) דיווח כי הפאניקה המוסרית הראשונה נגד האופיום בארצות-הברית, שהתנהלה בסמוך לשנת 1870, כוונה למעשה נגד הפועלים הסיניים, שהובאו לשם ככוח עבודה זול, שאיים על הבטחון הכלכלי של בני מעמד העובדים הלבנים. הרצון לסלק אותם מכוח העבודה, לבש איצטלה אידיאולוגית-מוסרית שבעקבותיו נחקקו בקליפורניה החוקים הראשונים נגד האופיום. ייתכן וגם בישראל נוצא חשש בקרב חוגים רבים כי העולים החדשים יתפסו את מקומם החברתי, המקצועי או החומרי, חשש הבא לידי ביטוי, בין היתר, בהצטרפות למסע נגד עניינים הקשורים בעליה מחב"מ.

העצמה של תופעות פשיעה עד כדי יצירת פאניקות מוסריות ומהן בעיות חברתיות הינה תופעה מוכרת. כך לדוגמה התנהל במהלך שנות השבעים ויכוח ציבורי על השאלה: האם קיים פשע מאורגן בישראל. במחקר על הויכוח עלה כי מצד אחד טענו מספר גורמים, ובעיקרם עיתונאים מסוימים, כי בישראל פועל פשע מאורגן. מצד שני, שללו אחרים, ובראשם נציגי סוכנויות האכיפה, את הגדרת המצב כי העבריינות המאורגנת בישראל אכן התגבשה לפשע מאורגן. במהלך שנת 1979 דעך הפולמוס ונעלם מהזירה הציבורית ובעיית הפשע המאורגן בישראל נמוגה של שהתעוררה בשנת 1991 בעקבות העלייה מחב"מ (דוידוביץ, 1995). אם תצורף העובדה כי עניין הפשע המאורגן נעלם מהבמה במשך כתרסר שנים, לעובדה כי מרבית המידע אודות הפשע המאורגן שסופק לרשויות שבדקו את הנושא בשנות השבעים נמצא בלתי מבוסס או ככזה שאינו מתאים להגדרה המקובלת של המונח פשע מאורגן, הרי ניתן יהיה להסיק מסיכומן כי מצדדי הגדרת המצב בשנות השבעים, לפיו קיים פשע מאורגן, לא הצליחו לאשש כדבעי את טיעונם. מחקרים רבים, ובכלל זה המחקר על הויכוח על הפשע המאורגן בישראל בשנות השבעים, הצביעו על סיבות אחדות, והציעו מספר הסברים, להיתכנות שבעיה חברתית תיווצר על בסיס תיאורים של הסלמה בפשיעה וכיוצא באלה. בלזו הגורמים ליצירת בעיה חברתית עומדת היכולת להביך את הממסד. ככל שהנושא טעון פוטנציאל להצביע על הממסד כאחראי על היווצרות הבעיה, ולהאשימו באוזלת יד ובחוסר יכולת תפקודית, הרי שילך ויגבר הסיכוי שנושא זה יעלה לסדר היום הציבורי. כך חברו לסטריוטיפיזציה, ולעיתים גם לדמוניזציה של הפשיעה מחב"מ, יחס דוחה כלפי זרים ותלונות כלפי הממסד על שמתוך אוזלת יד לא ראה את הנולד ואיפשר, מצד אחד, את הגעתם ארצה של אלמנטים פליליים מסוכנים, ומצד שני אינו ערוך כראוי לסלקם או לנטרלם.

Becker (1973) כינה את נוטרי המוסר הדוחפים פאניקות מוסריות לסדר היום הציבורי בשם "צלבנים מוסריים", כאשר, בדרך כלל, יימצאו ביניהם עיתונאים ופוליטיקאים. רבים מהם, לשיטתו, מונעים על-ידי אינטרסים אישיים, ותכליתם לקדם עניין מעמדי או חומרני. העיתונאי ישאף לכתבות בעמודים החשובים של העיתון והפוליטיקאי לחשיפה רבה יותר. למסע הצלב המוסרי מצטרפים גם אחרים, אשר יש להם מה להרויח ממנו. באשר לאוכפי החוק, הרי שמסע צלב מוצלח עשוי להניב חקיקה מחמירה יותר או הקצאת משאבים רבים יותר לגופים ולארגונים המטפלים באכיפה - אשר יניבו תוצאות "שיאשרו" את "תיאורי המצב". למעשה מדובר בתופעה הידועה "כנבואה המגשימה את עצמה".

דומה כי לתהליך התיוג של העלייה מחב"מ יש גם שותפים מעבר לים - מחב"מ עצמה. בקרב חוגים רבים בחבר מדינות העמים נחשבת העלייה לישראל כבריחת מוחות וכוחות שהגיעו לאן שהגיעו בזכות משאבי המדינות בחבר העמים, ועל חשבונן. בנוסף לכך גם קיים חשש אצל פרנסי הקהילות בחב"מ שאם בישראל ייקלט כהלכה גל העלייה וישגשג, יוסיף הדבר ויתרום לדמורליזציה בקרב הציבור במדינות חבר העמים, על בסיס תחושה שבמולדתם המצב לא טוב ויש לשאוף להגר מהן. לפיכך, קליטה לא מוצלחת של יהודי חב"מ בישראל תהווה לא רק "נקמה מתוקה" בבריחת המוחות, אלא הוכחה מוצלחת, לשיטתם, כי בארצות המוצא המצב בסופו של דבר טוב יותר. אי לזאת ניתן לצפות כי גורמים שונים מחב"מ יטו להפריז בהערכותיהם לגבי סדר גודל הפושעים שיצאו מחב"מ לישראל, ובכך יסייעו בעקיפין לתהליך הכתמת העלייה מחבר מדינות העמים.

לפאניקות מוסריות יש מחיר לטווח הקצר ולטווח הארוך. בטווח הקצר אפשר וכתוצאה מפאניקה יוקצו משאבים מוגברים לנושאים שזכו לכותרות, ולא לנושאים הראויים לעדיפות מתוך שיקול דעת וראיה כוללת ומקצועית. לטווח הארוך ייתכן ופאניקה מוסרית תתייג אוכלוסייה מסוימת ותגרום לניכור, לדיסאינטגרציה ולדיספונקציונליות חברתית. זאת לדעת כי עמדות חברתיות הינן מובן שקשה לשנותו, אם בכלל, בייחוד בכל הנוגע למיעוטים אן לזרים. במקרה הנדון, היינו הפשיעה מחב"מ, ייתכן והנזק לטווח הקצר והבינוני יהיה לא רק בהקצאת משאבים מוגברים יחסית לעניינים הקשורים באכיפת החוק על פשיעה זו, על חשבון הקצאת משאבים לבעיות אמיתיות בתחום הפשיעה - אלא שלטווח הקצר והבינוני אפשר ותתפתח חרדה מפני "פשיעה רוסית", אשר תנוצל, בין היתר, על-ידי "דגי רקק" להלך אימים על עדים וקורבנות בכוח או בפועל, לבל ישתפו פעולה עם המשטרה ויעידו נגדם, או שייכנעו לדרישות כאלו ואחרות מפחד כי מדובר "במאפיה רוסית" אימתנית. היוצא מכך הוא כי במקום "לגמד" עבריינים וקבוצות עברייניות, תרומם אותם הפאניקה המוסרית ותוסיף מימד נוסף לתופעת הפחד מפני הפשיעה. לטווח הארוך אפשר ותיוג יוצאי חב"מ יפגע במשהו בחזון הציוני למיזוג גלויות, יפחית בצידה מסוימת במידת נאמנותם של אחדים מהם למדינת-ישראל, ויכרסם במובן מסוים ביכולתם לקונפורמיות.

בתחילת הדברים הועלתה תמיהה בקשר לדברי שצוטטו מפיו של הקצין גרינבוים, כי מאז תחילת העלייה הרוסית החדשה גברה בעטיה העבודה במחלקתו בכעשרים אחוזים, בשעה שהנתונים על מספרי התיקים הפליליים בעבירות מרמה ושיעורם ביחס לפשיעה בכלל, וביחס לשיעור גידול האוכלוסיה בפרט, נמצאים בירידה מובהקת. ייתכן ודבריו הוצאו מהקשרם או הובנו על-ידי העיתונאי שלא ככוונת אומרים. ייתכן ורציה חברתית לשמוע דברים מסוימים הביאה להשמיעם. כך או כך, דבריו לא פורסמו במקרה בכתבה שהאורינטציה שלה ברורה ותכליתה להצטרף למסע הצלב המוסרי נגד הפשיעה מחב"מ.

להסיר ספק יודגש כי באותה מידה שאין להעצים תופעה, הרי שאין לעצום עין לנוכח שינויים חברתיים והתפתחויות התורמות לעלייה בפשיעה. שכיחות הפשיעה בקרב מהגרים ובניהם ידועה ואינה בטלה בששים. היקף תופעת העבריינות בחב"מ אינו מהמצומצמים בעולם. אין כל ספק כי גידול משמעותי של אוכלוסיה מביא לגידול בפשיעה, ולנטל נוסף על המשטרה. יתרה מזאת, הגירה גדולה הן ביחס למספר האוכלוסייה הקולטת והן ביחס לזמן, בתנאים חברתיים-כלכליים כמו העלייה מחב"מ, טומנת בחובה פוטנציאל לפשיעה הן כמותית והן איכותית. כשם שרשויות שלטוניות רבות צריכות להיערך לשינויים אלה, כמו במערכת החינוך בתוספת רבבות תלמידים

לבתי-הספר, ובמערכת הבריאות בתוספת אלפי חולים לאוכלוסיית המטופלים, הרי שגם משטרה יעילה חייבת להיערך כראוי לנוכח התפתחויות חברתיות.

הרעיון הטמון בקריאה שלא להעצים תופעה ולא לעצום עין לנוכח שינויים חברתיים נובע ביסודו של דבר מנירמול המצב, שהוא פועל יוצא מהתבוננות מדעית על תופעת העבריינות בחברה. נורמליזציה של הפשיעה בקרב יוצאי חב"מ מצד אחד להילחם בה כראוי, ומצד שני תמנע נזקים עתידיים בלתי הפיכים לחברה הישראלית.

מקורות

1. דוידוביץ, אברהם (1995). "האם קיים פשע מאורגן בישראל?" - ניתוח מקרה של קונפליקט על הגדרת בעיה חברתית. אוניברסיטת בר-אילן.
2. משטרת-ישראל. דין וחשבון שנתי (לשנים 1983 - 1994). ירושלים.
3. פישמן, גדעון. ארגוב, מרדכי (1980). הפשע בישראל - נטיות הפשיעה בישראל בשנים 1951 - 1976. עבריינות וסטייה חברתית. כרך ח', מס' 1. עמ' 25 - 35.
4. שהם, ש. שיורא. רהב, גיורא. אדד, משה (1987). קרימינולוגיה: תיאוריות, מחקר ויישום. הוצאת שוקן. ירושלים ותל-אביב.
5. Becker, Howard Saul (1973). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York. The Free Press.
6. Ben-Yeuda, Nachman (1986). The Sociology of Moral Panics: Toward A New Synthesis. *The Sociological Quarterly*. 27 (4). Pp. 495 - 513.
7. Salas, Luis & Surette, Raymond (1984). The Historical Roots and Development of Criminological Statistics. *Journal of Criminal Justice*. 12/5. Pp. 457 - 465.